

УДК 336.713

Д.В.Олексіч, к.е.н., І.В.Красюк,

Українська академія банківської справи Національного банку України,

м. Суми

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВАРТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕНТНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКУ

У статті розглянуто проблему вартісно орієнтованого управління процентною діяльністю банку, проаналізовано вартість основних джерел формування зобов'язань банку, сформовано науково-методичний підхід до визначення процентної вартості капіталу банку.

В статті рассмотрена проблема стоимостно ориентированного управления процентной деятельностью банка, проанализирована стоимость основных источников формирования обязательств банка, сформирован научно-методический подход к определению процентной стоимости капитала банка.

The problem of bank's interest business value-oriented approach is highlighted in the article, the cost of the main sources of the bank's obligations analyzed, set up scientific and methodological approach to the interest cost of capital.

Ключові слова: вартісно орієнтоване управління, процентна діяльність банку, вартість фінансових інструментів.

У сучасних вітчизняних умовах комерційний банк виступає, з одного боку, як активний елемент ринкової економіки, здійснюючий функцію акумуляції грошових коштів і їх надання в тимчасове користування на умовах платності, терміновості та поверненості. Банківські послуги розглядаються як особливий товар. Отже, як всякий товар, вони можуть бути куплені або продані (частково або повністю), а також бути об'єктами інших ринкових операцій, дозволених законодавством. У зв'язку з цим виникає необхідність визначення справедливої ціни угоди, в якій зацікавлені як покупець, так і продавець. Зважаючи на специфіку банківської діяльності та актуальні проблеми сучасного банкінгу України, необхідно зазначити, що саме вартісно орієнтоване управління процентною діяльністю розглядається нами як основний елемент ефективної системи управління банком, покликаний вирішити основні проблеми банків України та забезпечити їх стабільне зростання.

Серед найбільш актуальних та значущих проблем вартісно орієнтованого управління в банку нами розглядається питання побудови ефективної системи ціноутворення та аутентичної оцінки його процентних активів. Сучасні підходи не забезпечують достатньої прозорості та мають низку істотних недоліків, а відповідно особливо гостро постає проблема розробки методів, які могли б надавати актуальне підґрунтя для прийняття управлінських рішень в сфері ціноутворення на банківські продукти.

Науково-методичні підходи до вартісно орієнтованого управління сучасними банками на засадах контролінгу розробляли такі вітчизняні та закордонні дослідники: М.Алексєєнко, В.Баликов, В.Берездивин, І.Ванюхіна, З.Васильченко, А.Герасимович, І.Івасів, Л.Кіндрацька, Г.Лаврінський, О.Лаврушин, Ю.Максутов, А.Мороз, І.Парасій-Вергуненко, А.Пересада, О.Потоцька, П.Роуз, Дж.Сінкі, І.Шенаєв, Х.Ширенбек, Н.Шульга та ін.

Практичні аспекти вирішення цих завдань достатньо широко представлені в сучасній науковій літературі і характеризуються широтою та різноманіттям поглядів. Зокрема найширше дана концепція розглянута в роботах: А.Дайле, А.Карминский, Н.Оленев, А.Примак, С.Фалько, Д.Хан та ін. Безпосередньо проблемам вартісноорієнтованого управління діяльністю банку під впливом ризику приділяється дещо менше уваги і їх розгляд найбільшою мірою представлений в роботах: Б.Баландина, Т.Бартона, О.Березнева, В.Чемериса, К.Уварова та ін.

Мета статті: розвиток науково-методичних засад вартісно орієнтованого управління процентною діяльністю банку та ціноутворення процентних продуктів банку.

Доходи від операцій з процентними фінансовими інструментами є основними для банку, а отже, найбільше уваги має бути приділено саме їм. Визначення процентної ставки є дуже важливим кроком в процесі ціноутворення та вартісно орієнтованого управління банківським бізнесом. З технічної точки зору, процентна ставка – це вартість залучення капіталу з різних джерел у відсотковому виразі, іншими словами – вартість капіталу бізнесу з урахуванням факторів часу та ризиків. Дана ставка складається з трьох основних складових:

- ✓ вимоги інвесторів до дохідності на їх вкладний капітал у співставні за рівнем ризику об'єкти інвестування або це дохідність за наявними варіантами інвестування зі співставним рівнем ризику на дату оцінки;

- ✓ ризики, що пов'язані з одержанням доходів від вкладання коштів у даний бізнес;

- ✓ вартість грошей у часі у вигляді інфляції.

Проте із залученим капіталом банку не все так просто, адже законодавством встановлюються вимоги до формування обов'язкових резервів банками України, згідно яких резервуванню підлягають усі кошти, за винятком кредитів, одержаних від інших банків, та іноземних інвестицій, залучених від міжнародних фінансових організацій, а також коштів, залучених на умовах субординованого боргу [4]. Для всіх банків установлюється єдиний норматив обов'язкових резервів, хоча для спеціалізованих банків можуть установлюватися окремі нормативи. Саме в цьому і полягає одна з головних особливостей і відмінностей банківського бізнесу від інших видів господарської діяльності, у інших видах діяльності залучені кошти використовуються повністю і не підлягають резервуванню, що не змінює їх вартості для бізнесу.

Головним чином вартість фінансових інструментів банку буде змінюватися в залежності від вимог до обов'язкового резервування, таким чином необхідно встановити як буде змінюватися вартість згідно цих вимог. Залежно від стану грошово-кредитного ринку і прогнозів його розвитку Правління НБУ встановлює вимоги [3] щодо:

- ✓ звітного періоду резервування;

- ✓ нормативу обов'язкового резервування;
- ✓ складу зобов'язань банку (об'єкту резервування);
- ✓ обсягу обов'язкових резервів, який має щоденно на початку операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в НБУ;
- ✓ порядку формування та зберігання коштів обов'язкового резервування на окремому рахунку в НБУ.

Всі ці особливі вимоги, авжеж, впливають на вимоги банку до дохідності капіталу, проте розглядати їх можна лише на конкретному прикладі. Однак, ми можемо проаналізувати зміну вартості капіталу банку в залежності від джерел його формування. Розглянемо джерела формування залученого та запозиченого капіталу банку. На сьогодні проблема розділення джерел формування капіталу банку до залучених або запозичених є остаточно не вирішеною і дана робота не ставить на меті її вирішення, тому ми будемо використовувати інше поняття, яке також включає джерела формування залученого або/та запозиченого капіталу банку – „зобов'язання”. Так, до зобов'язань, що формують капітал банку відносять [3]:

- ✓ цінні папери власного боргу;
- ✓ субординовану заборгованість;
- ✓ депозити, які в свою чергу поділяються на:
  - кошти до запитання клієнтів та коррахунки інших банків;
  - строкові депозити;
  - депозити та кредити інших банків;
  - кредити, отримані від міжнародних фінансових організацій;
  - позики отримані від НБУ та інших кредитних установ.

Вартість зобов'язань банку буде змінюватися в залежності від зміни нормативу обов'язкового резервування. Розглянемо зміну вартості кожного елементу зобов'язань в залежності від вимог до резервування.

До цінних паперів власного боргу за звичай відносять облигації. Згідно Закону України „Про цінні папери та фондовий ринок”, облигація – це цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облигації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облигації її номінальну вартість у передбачений умовами розміщення облигацій строк та виплатити доход за облигацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення [5]. Облигації бувають:

- ✓ відсоткові – облигації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів;
- ✓ цільовими – облигації, виконання зобов'язань за якими дозволяється товарами та/або послугами відповідно до вимог, встановлених умовами розміщення таких облигацій;
- ✓ дисконтними – облигації, що розміщуються за ціною, нижчою ніж їх номінальна вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облигації виплачується власнику облигації під час її погашення і становить

дохід (дисконт) за облігацією.

У даному випадку для правильної оцінки необхідно встановити початкову вартість залучення даного джерела капіталу для банку, у випадку з відсотковими облігаціями його величина буде дорівнювати відсотковим доходам за облігацією. У випадку з цільовою та дисконтованою облігаціями дана вартість буде встановлюватися шляхом співвідношення кінцевого результату погашення облігації до початкових вимог її надання. Проте у випадку з цільовою облігацією встановити кінцевий ефект від володіння облігацією досить складно, адже результатом є не гроші, а товар чи послуга. В даному випадку ми будемо виходити із середньої вартості подібного товару або послуги на відповідному ринку. Таким чином, початкова вартість облігації буде становити:

$$R_{об} = \frac{I}{V} \cdot 100\%, \quad (1)$$

де $R_{об}$ – вартість облігацій;

I – результат у грошовому виразі, який власник облігації одержує після її погашення поза залежності від форми облігації, приведений до певного моменту у часі;

V – вартість придбання облігації, приведена до певного моменту у часі.

Також досить важливим є той факт, що сам процес розміщення облігацій на фондовому ринку не є безплатним, що збільшує вартість облігацій для покупця (V):

$$V = V_0 + Exp, \quad (2)$$

де V_0 – початкова вартість придбання облігації;

Exp – витрати пов'язані з розміщенням облігацій на ринку та їх обігу.

При випуску облігацій емітент передбачає можливість, що не всі вони можуть бути куплені і в даному випадку він не одержить необхідні йому кошти, таким чином він змушений збільшити свою вартість до даного джерела формування капіталу, підвищуючи (I), з метою зробити його більш привабливим для інвесторів:

$$I = I_0 + P, \quad (3)$$

де I_0 – фактична результативність облігації;

P – підвищення результатів від вкладання у даний вид формування капіталу.

Через те, що кошти, залучені за допомогою облігацій, можуть підпадати під вимоги до обов'язкового резервування вартість їх для банку також буде зростати. Так вартість коштів, фактично наявних у банку, зросте на кінцеву величину недоодержаного ефекту від зарезервованих коштів:

$$r_{об} = R_{об} + \Delta R_{об}, \quad (4)$$

де $r_{об}$ – фактична вартість залучення облігацій;

$R_{об}$ – вартість залучення облігацій;

$\Delta R_{об}$ – зростання вартості коштів залучених від облігацій від неповного їх використання.

$$\Delta R_{об} = r_{об} - R_{об} \quad (5)$$

$$r_{об} = \frac{R_{об}}{(100\% - d)} \cdot 100\%, \quad (6)$$

де d – вимоги нормативу обов'язкового державного резервування.

Перейдемо до наступного джерела формування капіталу банку – субординованого боргу. Субординований борг – звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовою контракту не можуть бути забрані з банку раніше 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів. При цьому сума таких коштів, включених у капітал, не може перевищувати 50 відсотків розміру основного капіталу зі щорічним зменшенням на 20 відсотків від його первинної вартості протягом 5 останніх років угоди. На даний вид капіталу резерви не створюються, тому його фактична вартість для банку співпадає з вартістю залучення:

$$r_{суб} = R_{суб}, \quad (7)$$

де $r_{суб}$ – фактична вартість капіталу банку сформованого за рахунок коштів, залучених на умова субординованого боргу;

$R_{суб}$ – вартість залучення субординованого боргу.

Стосовно позикових джерел формування капіталу банку у вигляді депозитів та кредитів необхідно зазначити, що, як вже зазначалося раніше, вимоги до створення резервів під їх залучення залежать від контрагентів, які їх надають, для всіх інших випадків резервування відбувається на загальних умовах, як і у випадку з облігаціями, тобто фактична ставка збільшується на величину недоодержаного ефекту.

Наступним елементом є „Кошти до запитання клієнтів та коррахунки інших банків”. Даний вид формування капіталу банку становить неабиякий інтерес для дослідження, адже з одного боку це найбільш ліквідні кошти, а з іншого – їх величина може бути прогнозованою, можна розрахувати величину залишків, які є стабільними протягом певного періоду, їх можна використати для формування строкових кредитів і вони також можуть приносити прибуток. Згідно пункту 2.1 [3] “до залучених банками коштів належать кошти, які обліковуються на поточних, вкладних (депозитних) рахунках юридичних та

фізичних осіб, а також залучені кошти, що належать юридичним і фізичним особам та відображені в балансі банку на інших рахунках бухгалтерського обліку". Таким чином навіть даний вид найліквідніших зобов'язань підпадає під вимоги до обов'язкового резервування, проте за виключенням коштів, розміщених банками, для них фактична вартість залучення буде співпадати с вартістю капіталу для банку:

$$r_{\text{кор.б}} = R_{\text{кор.б}}, \quad (8)$$

де $r_{\text{кор.б}}$ – фактична вартість капіталу банку, сформованого за рахунок коштів на коррахунках інших банків;

$R_{\text{кор.б}}$ – вартість залучення коштів на коррахунки інших банків.

Проте, для коштів на рахунках до запитання, сформованих не банками, формула визначення їх фактичної вартості в структурі капіталу банку буде дещо іншою:

$$r_{\text{дз}} = R_{\text{дз}} + \Delta R_{\text{дз}}, \quad (9)$$

де $r_{\text{дз}}$ – фактична вартість капіталу, сформованого за рахунок коштів на депозитах до запитання;

$R_{\text{дз}}$ – вартість залучення коштів на депозити до запитання;

$\Delta R_{\text{дз}}$ – зростання вартості коштів залучених через депозити до запитання від неповного їх використання.

$$\Delta R_{\text{дз}} = r_{\text{дз}} - R_{\text{дз}} \quad (10)$$

$$r_{\text{дз}} = \frac{R_{\text{дз}}}{(100\% - d)} \cdot 100\% \quad (11)$$

Проте, у випадку з депозитами до запитання проблема також полягає у визначенні величини залучених коштів, адже через високу їх ліквідність, визначити її не так легко як, наприклад, величину строкових депозитів. При вирішенні даної проблеми ми будемо виходити із методики, згідно з якою: „Сума залишків коштів, що береться для розрахунку обов'язкових резервів за відповідний звітний період резервування, визначається за формулою середньоарифметичної величини” [3].

Далі джерела формування капіталу банку представлені „строковими депозитами”. Ці кошти є найбільш надійними, строки їх розміщення є чітко встановленими і дуже зручними для використання. Як і у випадку з депозитами до запитання за умови, що даний вид депозитів сформований не банками їх фактична вартість буде визначатися наступним чином:

$$r_{\text{сд}} = R_{\text{сд}} + \Delta R_{\text{сд}}, \quad (12)$$

де $r_{\text{сд}}$ – фактична вартість капіталу, сформованого за рахунок коштів на

строкових депозитах;

R_{cd} – вартість залучення коштів на строкові депозити;

ΔR_{cd} – зростання вартості коштів залучених через строкові депозити від неповного їх використання.

$$\Delta R_{cd} = r_{cd} - R_{cd} \quad (13)$$

$$r_{cd} = \frac{R_{cd}}{(100\% - d)} \cdot 100\% \quad (14)$$

Однак, банки можуть залучати кошти не лише всередині країни і тут ми підходимо до наступного елементу – „кредитів, отриманих від міжнародних фінансових організацій”. У випадку з даним елементом, керуючись пунктом 1.6 [3], кошти сформовані за його рахунок не підлягають обов’язковому резервуванню, тобто:

$$r_{кмфо} = R_{кмфо} \quad (15)$$

де $r_{кмфо}$ – фактична вартість капіталу банку, сформованого за рахунок коштів від кредитів міжнародних фінансових організацій;

$R_{кмфо}$ – вартість залучення коштів через кредити міжнародних фінансових організацій.

І останнім елементом, що ми розглядаємо, є „позики отримані від НБУ та інших кредитних установ”. В даному випадку також можна побачити двоїстість розрахунку фактичної величини вартості капіталу банку, адже під кошти, залучені від НБУ, резерви не створюються і їх фактична вартість дорівнює вартості їх залучення:

$$r_{кНБУ} = R_{кНБУ} \quad (16)$$

де $r_{кНБУ}$ – фактична вартість капіталу банку, сформованого за рахунок коштів від кредитів НБУ;

$R_{кНБУ}$ – вартість залучення коштів через кредити НБУ.

Однак, кредитні установи в Україні представлені не лише банками, а й кредитними спілками, щодо коштів залучених від них висувуються вимоги до резервування і таким чином їх фактична вартість буде складати:

$$r_{кк} = R_{кк} + \Delta R_{кк} \quad (17)$$

де $r_{кк}$ – фактична вартість капіталу, сформованого за рахунок кредитів кредитних установ;

$R_{кк}$ – вартість залучення кредитів кредитних установ;

$\Delta R_{кк}$ – зростання вартості коштів залучених через кредити кредитних установ від неповного їх використання.

$$\Delta R_{KK} = r_{KK} - R_{KK} \quad (18)$$

$$r_{KK} = \frac{R_{KK}}{(100\% - d)} \cdot 100\% \quad (19)$$

Як видно з наведеного аналізу зміни фактичної вартості капіталу в залежності від вимог до нормативу обов'язкового резервування. Тут простежується чітка тенденція визначення фактичної вартості окремого елемента капіталу в залежності від зміни нормативу обов'язкового резервування. Таким чином, ми пропонуємо загальну формулу встановлення фактичної вартості певного джерела формування капіталу банку в залежності від зміни нормативу обов'язкового резервування для даного джерела:

$$r_i = \frac{R_i}{(100\% - d_i)} \cdot 100\%, \quad (20)$$

де r_i – вартість капіталу банку;

R_i – початкова вартість залучення даного джерела капіталу для банку;

d_i – норматив обов'язкового резервування для даного виду капіталу.

Проте, дана формула є неповною, адже до величини обов'язкових резервів ще висуваються вимоги до обсягу цих резервів, який має щоденно на початку операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в НБУ. Дана величина виражена у відсотках і варіюється від 20% до 100%. Таким чином, остаточна формула визначення фактичної вартості джерела формування капіталу банку буде мати наступний вигляд:

$$r_i = \frac{R_i}{(100\% - d_i(100\% - N))} \cdot 100\%, \quad (21)$$

де N – це середньозважені за період вимоги у відсотках до обсягу обов'язкових резервів, який має щоденно зберігатися на кореспондентському рахунку банку в НБУ.

Отже, все зазначене вище дає нам можливість встановити вартість залученого капіталу банку і сформувати вартість всіх процентних фінансових активів банку. Проте, невирішеним залишається питання визначення вартості власного капіталу і тут ми підходимо до аналізу власника (інвестора) та його вимог до бізнесу. У більшості випадків, коли ми розглядаємо вартість власного капіталу, ми абстрагуємося від особи власника (інвестора), проте якщо підійти до розгляду власника як конкретної особи, то одразу впливає той факт, що нічого не створюється саме по собі, а значить кошти, які вкладає інвестор у бізнес, теж мають свої джерела походження, а значить і свою вартість. Як вже зазначалось вище, капітал може бути залученим або запозиченим, і тоді вимоги власника до його частки капіталу в банку будуть дорівнювати вимогам, на яких йому був наданий цей капітал, у випадку якщо його внесок

складається з капіталу, вилученого з іншого бізнесу у виді прибутку або продажу своєї частки, він має приносити ефект не менший, ніж бізнес, з якого він вилучений (хоча в даному випадку, якщо бізнеси пов'язані, то може розглядатися синергетичний ефект).

Проте наявність відомостей про конкретного інвестора є малоімовірною і кожен раз змінювати розрахунки при зміні орієнтовного інвестора, а у випадку з виходом на великий ринок перераховувати все наново не є виправданим. Вихід можна знайти, якщо представити в якості уявного інвестора сам банк, що оцінюється, тобто його вимоги до надання капіталу. Авжеж, банк не захоче інвестувати в себе кошти, якщо це надасть йому ефект менший за попередній, тобто вартість власного капіталу банку можна визначити на базі ретроспективного аналізу його рентабельності за попередні періоди. Стосовно строку ретроспективного періоду, то ми вважаємо доцільним брати до розгляду лише період перебування банку на етапі певного життєвого циклу бізнесу, тобто стабільну діяльність банку. Із умови стабільності також можна зробити висновок, що достатньою буде рентабельність одного попереднього року. Також особливістю даного підходу до встановлення вартості власного капіталу банку буде те, що в даному випадку вартість визначається виходячи з того, що банк сам інвестує в себе, а не кредитує даний вид діяльності, тобто немає сенсу переоцінювати вартість власного капіталу за нормативом обов'язкового резервування не лише суто з юридичної точки зору (адже об'єкт резервування може змінюватися і кредити банків також можуть потрапити у вимоги до резервування), але і з економічної.

Список використаних джерел:

1. Брігхем Е.Ф. Основи фінансового менеджменту / Е.Ф.Брігхем ; англ. – К. : ВАЗАКО; Молодь, 1997. – 1000 с.
2. Коупленд Т. Стоимость компаний: оценка и управление / Т.Коупленд, Т.Коллер, Д.Муррин ; англ. – М. : Олимп-Бизнес, 1999. – 576 с.
3. Положення «Про порядок формування обов'язкових резервів для банків України» : постанова Правління Національного банку України від 16 березня 2006 року № 91 [Електронний ресурс] / Національний банк. – Режим доступу до документу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0312-06>
4. Про банки і банківську діяльність : закон України від 7 грудня 2000 № 2121-III [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради. – Режим доступу до документу : <http://uazakon.com/big/text1158/pg1.htm>
5. Про цінні папери та фондовий ринок : закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу до документу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3480-15>